

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

*др Алексић Радомир, др Бошковић Радосав, др Гришкајић Ирена, др Коларич Рудолф,
Конески Блаже, др Николић М. Берислав, др Павловић Миливој, др Пецо Асим
др Пешикан Мићар, др Стевановић Михаило, др Храсиће Мајје*

Главни уредник

М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXVIII — св. 1—2.

БЕОГРАД

1969.

КАРАКТЕР ЗНАЧЕЊА ВЕЗНИКА КАО СПОЉНИХ ЗНАКА УНУ- ТАРЊЕ ВЕЗЕ МЕЂУ РЕЧЕНИЦАМА

При проучавању сложене реченице и утврђивању међусобног односа простих реченица у њој, а поготову при одређивању значења зависних реченица у хипотакси и при класификовању њихову према тим значењима, неминовно се намеће потреба за обраћањем велике пажње спољним знацима унутарње везе међу реченицама, тј. везницима као елементима језика за појачавање и прецизирање смисаоних и функционалних односа међусобно повезаних реченица. Правог проучавања сложене реченице у ствари и не може бити без упознавања тих елемената, јер они улазе у структуру реченичне скупине чији делови су њима везани, као год и у структуру тих делова, поготову синтаксички зависних тих делова. Тога ради је управо од великог значаја упознати значење везника, које је, с друге стране, могуће одредити у њиховим функцијама, у употреби међу језичким јединицама које везују, где се она једино и виде јасно. Успешно проучавање везника управо није могуће ни замислити одвојено од њихових функција. А за успешно њихово проучавање од врло је великог значаја да се обухвате све њихове функције, уколико је то могуће наравно. Ми смо, бавећи се сложеним реченицама у нешто детаљнијем прегледу, у својој књизи о савременом језику¹, прибрани за то релативно богат материјал, али углавном само из савременог језика. Ово последње, поред карактера и намене књиге, који су једино то допуштали, још из два разлога: 1) што би и прибирање грађе из књижевног језика ранијих епоха и старих српских и хрватских књижевних споменика изискивало време и труд који не би дали еквивалентне резултате и 2) што тим не бисмо добили бог зна колико ширу, поготову не друкчију слику употребе везника у српскохрватском језику, а сигурно не слику која би могла променити наш суд о језичким функцијама везника као посебне врсте речи, па ни о значењима појединих од њих,

¹ *Савремени српскохрватски језик, књ. II. Синтакса.* Београд 1969.

јер се функције везника, а тим самим ни значења њихова у српскохрватском језику нису осетно мењала од почетка његове историјске епохе. То, наравно, не значи да по који пут, при дубљем улажењу у ово питање, неће бити потребно позвати се и на старије стање. Уосталом, уколико се покаже, управо када се покаже, да су даља испитивања у вези са проширивањем грађе и у томе правцу потребна, она се могу даље вршити. А овај наш труд око прибирања и анализе грађе само из савременог језика ни за тај случај неће бити бескористан.

У току рада ће се свакако јавити потреба и да се укаже на сличност појава, или било што друго, у неком од осталих словенских језика, помоћу чега ће се потпуније објаснити нека чињеница при објашњавању проблема који нас занима. Да би се то са успехом могло чинити, биће потребно да се претходно израде прегледи значења и функција везника у свим словенским језицима. А израда компаративне студије о везницима у више сродних језика биће могућа тек после детаљније обраде овога питања у појединим од њих. Тада ће се моћи сигурније говорити о етимологији и исходним значењима појединих везника и што је, по нашем мишљењу, много важније, о самој суштини питања различитих међуреченичних веза и односа чије су спољне ознаке поједини везници. Ову своју расправу ми смо замислили као један прилог томе крупном задатку лингвистике.

За одређивање значења и односа простих, односно проширених реченица у сложеној, за разматрање њихове структуре, с разлогом се узимају везници као спољни знаци њихове унутарње везе. И при томе се увек намеће питање које је, колико је нама познато, досад остало недовољно расправљено, а наиме питање: да ли везници одређују карактер односа и значења реченица, или, обрнуто, везници добивају своје значење од језичких елемената које везују, или се пак њихово значење подудара са значењем реченица чије унутрашње везе су спољни знаци, на онај начин као што се значење предлога подудара са значењем облика самосталних речи чији однос према другим речима ближе одређују, и најзад: да ли су они, и заједно с реченицама које везују, свакад довољни да се њима одреди значење реченица.

Претпоследње потпитање, а наиме питање да ли се везници на исти начин као предлози подударају значењем с језичким јединицама чији однос означавају, мислимо, није тешко оповрћи. Макар везници често и не били по постанку своје другачији од предлога (јер су и везници и предлози постали свакако од различитих других врста речи. Везници су, истина, најчешће прономиналног, а предлози адвербијалног порекла, али не треба заборавити да адверби врло често врше везничку

службу и да некад постају везницима, а и да имамо и везника и предлога именичког порекла²). Ипак, по односу који у језику означавају везници се упадљиво разликују од предлога.³ Предлози увек означавају зависан однос, а међусобни односи који се означавају везницима, тачније рећи којих су везници спољни знаци, могу бити и зависни и независни. Највећа је ипак функционална разлика међу везницима и предлозима што се везници никад не јављају међу деловима зависних синтагми, што, тј., не означавају однос зависних облика самосталних речи према управним, док је то главна служба предлога, и обрнуто — предлози, по правилу, не означавају однос реченица према другим елементима језика. Или уколико се у српскохрватском језику и употребљавају у функцији означавања таквог односа, — спорно је питање да ли та појава одговара природи српскохрватског језика.⁴ Функције везника се ту, међутим, најизразитије огледају. А ни уопште се не може говорити о подударности значења везника и значења језичких јединица које везују с другим деловима језика у ономе смислу како се то слажу значења предлога с одговарајућим облицима самосталних речи уз које се употребљавају.

Осим изнетих, поставља се и питање да ли се уопште може говорити о значењима везника узетих одвојено од језичких јединица које везују. А када ово питање постављамо, ми допуштамо и одричан одговор на њега.

У прилог схватања да везници ипак нису речи без икаквог значења говори нешто и сама чињеница што се при класификовању реченица

² Т. Маретић, *Veznici u slovenskijem jezicima*. Rad JAZU, LXXXVI, 78 и А. Белић, *О језичкој њприроди и језичком развићу*, књ. II, стр. 169—170 и 175—176.

³ Види о том између осталих А. Sechehaye, *Essai sur la structure logique de la phrase*, 205—210 и В. В. Виноградов, *Русский язык*, стр. 705.

⁴ Наводећи за употребу предлога *без* испред зависних реченица с везником *да* (у *Рјечнику Југославенске академије*, књ. I, стр. 261) само по један пример из два старија писца, Ђ. Даничић такву употребу означава као туђи утицај. А Т. Маретић (у *Језичком савјетнику*. Загреб, 1924, стр. 3) одређеније каже: „без да *ohne* *zu*, не ваља, на пр., добио сам без да сам молио; боље: а нијесам молио или: премда нијесам молио“. Преведећи *без да* са *ohne zu*, Маретић је тим рекао да је ово немачки утицај. А и други су кодификатори језика *без да* ... означавали као туђи утицај. У часопису *Наш језик*, већ у првој години његова излагања (1933), каже се да је то буквалан превод француског *sans que* или немачког *ohne zu* (књ. I. стр. 285).

Међутим, употреба предлога *без* у функцији искључивања онога што се казује целом реченицом у народним говорима који су далеко од утицаја поменутих језика, по нашем мишљењу, пре упућује на то да је ова особина могла бити добивена знатно раније из којег несловенског језика, било то и неког од народа које су наши преци нашли на овоме тлу при првом доласку на Балканско полуострво (в. *Савремени српскохрватски језик* II. *Синтакса*, 272).

они узимају као значајне структурне ознаке њихова значења. И то увек. Ваљда зато што се сматра да су везници речи које имају своје значење. Али то само по себи не мора бити сасвим сигуран доказ. Много више на то, бар за неке везнике, упућује чињеница што у савременом српско-хрватском језику има појединих везника који служе као спољни знаци само по једне значењске врсте реченица. Такав је, између осталих, дискјунктивни везник *или*, а такав је и највећи број спољних знака за везивање концесивних реченица (везници: *иако*, *мада*, *ијермеда*, *ма* и *макар*, — да о релативним заменицама: *који* (*која*, *које*) и *какав* (*каква*, *какво*) и др. у функцији знака везе односних реченица с управним речима главних и не говоримо. Исто тако *јер* данас осећамо једино као узрочни везник. У речницама, *истина*, и у речницама савременог језика⁵, дају се примери и за његову употребу у служби спољног знака изричних и зависно-упитних реченица. Али су ти примери из народних песама, које су свакако постале у даљој прошлости. А у историјским речницима, у Рјечнику Југославенске академије, рецимо, таквих примера, мислимо примера везника *јер*, у функцији везивања и других врста реченица има врло велик број. Али они за данашње наше језичко осећање не говоре много. Па ипак, ми на основу њих закључујемо да се не може, или се бар није могло, говорити о једном одређеном значењу ни тога везника, колико ни о више његових значења која би се могла изводити једно из другог. Ни ретки примери везника (везничке заменице и прилози у томе су погледу свакако друкчији) који се никад ни употребљавали нису (колико што се ни данас не употребљавају) више него у само једном значењу нису много пунији одређеним значењем од оних који везују више различних врста реченица. Па и поред тога се не може рећи да везници у језику ништа не значе, да немају никаквог значења, јер када би тако било, они се, јамачно, не би употребљавали.

Даље, када год се у језику, писаном или говорном, сретнемо, рецимо, с везником *кад* — код нас се јавља помисао на временски карактер реченице с њим. И ово је сасвим разумљиво јер је то још увек и прилог, а не само везник, а прилози су речи с одређеним значењем. С друге стране, и кад се овај везник употребљава у функцији спољног знака унутарње везе и друкчијих реченица, узрочних, рецимо или и узрочних и условних, — опет можемо схватити сродност тих реченица у понечему, па отуда и објаснити како је дошло до употребе једног темпоралног везничког знака у функцији везивања и друкчијих зависних реченица с главним. Предмет је ове наше расправе углавном да покажемо на

⁵ Види Речник МС и МХ уз ту реч.

који начин то, по нашем мишљењу, бива и каквог су карактера значења везника уопште.

Пре свега ипак треба констатовати да имамо знатно више везника (али не и у везничкој служби употребљених других речи) који, бар на први поглед, код нас не остављају одређеног утиска ниједног значења. То пре свих других можемо рећи о везнику *да*. Њега срећемо у функцији спољног знака везе свих зависних реченица с онима од којих зависе — и изричних: *Пуче глас њо граду као муња да је Фурлан њоги нуо* (С. М. Љубиша, Приповијести, 45); *У селу говоре да Кличко носи кожни каџуџи* (А. Исаковић, Папрат и ватра, 65); и намерних: *Ту често поседају зрели, угледни људи да се њоразговарају* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 29); *Повратим се мало касније да њослушам како њри њовије дају* (Д. Шимуновић, Младост, 88); и жељних: *У исто време је желео да завири у један од њих њамних улаза* (Б. Ђосић, Покошено поље, 47); *Воли она да њолије њо њрође* (Х. Кикић, Дедија, 71), и императивних: *Тражи од ње да јој њла њи дуг* (В. Назор, Изабране приповијетке, 93); *Он њружи за њис и објасни да се добро умо ња у крџу* (Ћ. Сијарић, Бихорци, 36), и последичних: *Своју кућу је њако добро њознавао да је њо њој могао слободно да се креће* (В. Петровић, Сабране приповетке, 140); *Тресну својим дланом о длан да све њуца* (М. Божић, Курлани, 23); и узрочних: *Њега је њи њи њало да је његова о ња њбина могла на смр њ осуди њи свога најбољег сина* (С. Јовановић); *Али је зло да се узрујава њи* (М. Нехајев) и временских: *Биће 30 година да нијесам долазио у Загреб* (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, 65); *Већ је неколико дана да није козе ваљано набр с њио* (Х. Хумо, Грозданин Кикот 49); и кондиционалних: *Да није маркизе и њеног сина, ми бисмо њомрли од глади* (Р. Петровић, Људи говоре); *Да нисам њио вина, не бих можда данас ни живео* (Т. Ујевић, Проза III, 134) и допусних: *Ко њроси да крону носи, ваља му да њи* (нар. пословица); и начинских: *Уђоше у Вормс... њод њровалом облака да не ис њалише ни једну њуш ку* (М. Црњански, Сеобе I), па и начинско-поредбених: *Загледа се у њега бојажљиво као да моли* (В. Цар Емин, Нове борбе, 21); *Бежи и он њред њима као да крила има* (В. Домановић, Краљевић Марко по други пут међу Србима, 21). У последњем случају, истина, да се употребљава само као други део двочланог везничког скупа као *да*.

Овоме треба додати да се и свака експликација, ма и не била то реченица него само други део сложеног предиката јавља у облику с везником *да* и презентом глагола, који се с њим употребљава у овој служби напореда с инфинитивом као допуна модалним глаголима и изразима непотпуног значења и глаголима са значењем *йочейи, йрешайи, настлавийи*, као у примерима: *Треба да се йричува йе од усамљених кућа* (М. Лалић, Први снијег, 89); *Неће ни косом да махну ни йлугом да забразде* (И. Г. Ковачић, Изабрана дјела, 29); *Он је био гојшов да врши дужности обвезника* (Б. Ћосић, Покошено поље, 215); *Људи сѣтали да йрче* (М. Крлежа, Битка код Бистрице Лесне, 26); *Пресѣао је да ради* (И. Андрић, Алманах књижевника Југославије 1958—59, 6); или пак као други члан футура: *Шѣа ће да изађе из ове бијесне борбе* (В. Цар Емин, Удесни дани, 261); *Ух, шѣо ћу да их заѣирем* (Д. Ћосић, Далеко је сунце).⁶

Најзад ћемо подсетити да се реч *да* врло често употребљава и у функцији партикуле с више значења, која се, наравно, само у контексту, односно у ситуацијама где се та реч употребљава, међусобно могу разликовати.⁷ У контексту једино се, и у говорној ситуацији, може одредити и какве су по своје значењу реченице с везником *да* као спољним знаком њихове унутрашње везе с управним реченицама, односно деловима реченице које одређују или допуњавају.

Судећи, дакле, и само по везнику *да*, бар на први поглед се закључује да су везници само спољне ознаке везе међу реченицама, без свога посебног значења. И добрим делом с правом руски синтаксичар Шахматов каже да „везник нема свога самосталног значења“⁸, већ га добива, као ознака једне или друге реченичне везе⁹, мада се то управо за везник *да* у свим његовим функцијама, како ћемо то ниже видети, не може рећи. Но, свакако је несумњиво да ни по значењима ни по функцији које *да* и у положају међу реченицама, па и као самостална реченица, овај везник данас има у словенским језицима — није могуће одредити његову несумњиву етимологију. Препоставке Миклошића, Јагића и других филолога које П. Будмани даје у Рјечнику Југославенске

⁶ Све ове примере и углавном исте констатације у вези с њима, као потврдама функције везника *да*, дали смо у својој књизи *Савремени српскохрватски језик II. Синѣакса*, на стр. 788 и даље.

⁷ Види о томе детаљније у истом делу, стр. 789 и 790.

⁸ А. А. Шахматов, *Синѣаксис русскогo јзыка*, 99.

⁹ А. А. Шахматов, Исто дело, стр. 98.

академије уз ту реч, мање су или више вероватне, али су опет остале само претпоставке.

У прилог схватања да везници не дају своје значење реченицама које везују, можемо навести познату чињеницу да се, поред осталих, и реченице које се с другима везују са *да* употребљавају са својим потпуно истим значењем и без икаквих везника. Говорећи о томе у својој мало пре наведеној књизи, ми тамо наводимо и примере типа: *А било је јасно савезници имају свега*; *Обећао сам ти нећеши дуго чекај ти* — за изричне реченице и: *Жишо је било лепо, не може леише би ти* (нар. прип.); *Тужи млада, за срце у једа* (П. П. Његош, Горски вијенац, 1301) — за последичне.¹⁰ Број таквих примера биће нарочито велик ако се с првима узму и примери зависних реченица без везника *да* с незнатном разликом у реду речи. Реченична веза: *Веруј ми, незнана делија, једнаки је душманин и мени и теби шај дужд* (С. М. Љубиша, Приповијести, 44) према својој унутрашњој вредности посве је истог синтаксичког односа као да је означена везником *да* у облику сложене реченице: *Вјеруј ми, незнана делија, да је једнаки душманин и мени и теби шај дужд*. Ипак све ово не значи да су везници и уопште лишени сваког значења. Није чак ни везник *да*, и поред свега што смо досад о њему рекли. И ми сматрамо да се карактер значења везника уопште, најбоље може показати управо на везнику *да*, о коме ми, управо с тим циљем, најопширније говоримо.

С обзиром на карактер значења везника врло је тешко прихватити формулацију коју је пре неколико деценија о њима дао Т. Маретић тврдећи „да сва значења једне ријечи (а то значи и везника, јер је он то и рекао управо поводом значења везника) било их колико му драго, излазе једно из другог“.¹¹ Свакако је прихватљивије образложење многобројности значења везника које даје А. Белић пола века касније, према коме један везник „може под утицајем управних речи, с једне стране, и садржине зависних реченица, с друге, добивати различна начинска значења“.¹² Али и уз ово образложење треба додати неколико напомена. Прво, везници не добивају своја значења само од садржине зависних реченица и под утицајем управних већ и од односа међу не-

¹⁰ *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, стр. 796, 805 и 806 и стр. 864. А више таквих примера, углавном из народних умотворина, наћи ће се и код А. Мусића у његовој расправи *Реченице с конјукцијом „да“ и хрватском језику*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 142., стр. 4 и 5, 61 и 62.

¹¹ *Veznici u slovenskijem jezicima*. Rad JAZU LXXXI, 76. U Zagrebu 1887.

¹² А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књ. I, стр. 477.

зависним реченицама. Даље, ми бисмо у Белићеву образложењу синтагму у правна реч радије заменили са управна језичка јединица јер то не мора бити, и није само реч, него је и чешће цела реченица. А ми не бисмо рекли ни само начинско значење, већ значење уопште. Прво: зато што везници нису знаци везе односа зависних реченица само с појединим речима, и управо су много ређе ознака везе с појединим речима или групама речи (што је све исто), а много чешће с реченицама и, друго, што се не може говорити само о начинским (тј. модалним) значењима везника *да* и *ишћо*, о којима је на наведеном месту код Белића реч, него ти везници имају исте функције и у индикативним међуреченичним значењима. Но ово је само непрецизност у дефинисању појава која је свакако проистекла из још тачно неутврђених граница између темпоралности (индикативности) и модалности реченица. Убрајајући у модалне: последичне, рецимо, реченице с везником *да*¹³, које нису само такве већ исто тако могу бити и временске (индикативне, тј.), Белић појаву везника *да* у служби везивања зависних реченица не доводи у везу са његовом везничком функцијом међу напоредним, независним реченицама, јер она у првим, по његовој претпоставци, није истога семантичког већ модалног карактера с првобитним императивним, оним, дакле, истим значењем које има императивна речца *нека*.¹⁴ Август Мусић је, међутим, супротно томе, свако *да* у везничкој функцији изводио од овога везника у копулативној служби спољног знака везе, међу напоредним, дакле, реченицама.¹⁵ Потврђујући такву употребу везника примерима из више словенских језика, из старословенског, руског, из старијег српскохрватског језика, па и из језика народних песама испеваних на овоме језику¹⁶ — Мусић

¹³ О језичкој њрироди и језичком развићку I, 476.

¹⁴ Белић, истина, зна и о копулативно-адверсативном значењу везника *да* и на мало пре поменутом месту, упућује на тумачење значења ове речи које даје француски славист А. Меје (Antoine Meillet).

¹⁵ А. Мусић, *Рећенице с конјункцијом „да“ у хрватском језику*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 142.

¹⁶ Примере из нашег језика о којима је овде реч свако кога они интересују може наћи код П. Будманија у *Ријећнику Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* књ. II, стр. 201—204 и даље. Међу овима има доста и примера у којима *да* везује мање језичке јединице — речи и синтагме. У овој последњој служби везник *да* се јавља и у језику новијих хрватских и српских писаца (*Пошћуковник ме њрими њосве учћивао да љубазно* (Б. Будисављевић, Из старог завичаја, 185); *Госћидин њодбан држи нас за кмеће, да за живину* (А. Шенов, Вијенац 1871, 748); *Свако јој се диви да и сама краљевска снаха Каћарина* (Ј. Игњатовић, Бршљан 1885, 43): У језику књижевности и културе наших народа новијег времена везник *да* у функцији спољног знака везе међу напоредним реченицама не јавља се.

доказује да је везник *да* своју функцију прво с ових пренео на најсродније зависне реченице, а наине на последичне и намерне¹⁷, које се везују и другим копулативним везницима, везником *и*е нпр. И дотле је његово схватање сасвим прихватљиво. Али неће бити тачно да су се, како он то мисли, функције везника *да* с тих даље шириле и на везивање свих осталих зависних реченица.¹⁸

Везник *да* у модалним реченицама, бар у највећем броју њих, свакако је друкчијег карактера. Он се по речима А. Белића, у јужнословенским језицима развио из императивне партикуле *да*, која се сачувала у руском језику и у јужнословенским језицима.¹⁹ Али ми даље не мислимо ни као овај знаменити лингвиста и незаборавни наш учитељ да се ова „у основици својој начинска свезица“, развила до данашње немодалности на тај начин што се често употребљавала уз начинске (тј. модалне) управне глаголе, који су били довољни да означе модалност од њих зависних реченица, па је везнику *да* остало само да врши службу спојног знака за зависност, коју функцију, по Белићу, има и у изричним и другим неким индикативним зависним реченицама.²⁰ Овде, међутим, тј. у овим последњим реченицама везнику *да*, не треба тражити објашњење на тај начин. Оно је ту, по нашем мишљењу, пре оног карактера којег је за А. Мејеа у функцији везивања напоредних копулативних и зависних финалних реченица,²¹ где то, према његову мишљењу, по пореклу није ништа друго већ прилог *и*ако у значењу потврдне речце *да*, макар да такво значење у историјском развоју дотичних језика нигде није потврђено. По нашем је схватању везник *да* у функцији спољног знака везе изричних реченица с управним ближи буквалном значењу потврдне речце *да*, односно у истом значењу употребљеног *јесѝ*. Јер када, на једној страни, узмемо декларативне реченице без икаквог везника између њих и њихових управних реченица, а на другој страни дамо те исте реченице с означеном потврдном речцом, видећемо да по смислу између њих нема разлике; видећемо, хтели смо рећи, да, рецимо: *Чујем говориш, Знам добро си* и *Чујем, да* (односно *јесѝ*) *говориш, Знам, да* (односно *јесѝ*) *добро си* — значе у ствари исто. А како ни за кога нема и не може бити спора да одсуство било каквог

¹⁷ В. сад цитирану Мусићеву расправу, на страни 5—6 и 18—20 публикације у којој је објављена.

¹⁸ У истој расправи види стр. 34, за експликативне, стр. 62—63 за декларативне, стр. 73, за хипотетичке, стр. 89 за концесивне и стр. 92. за жељне реченице.

¹⁹ А. Белић, *О језичкој љрироди и језичком развиику*, књ. I, стр. 476.

²⁰ На сад означеном месту.

²¹ А. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris, 1921, 170.

спољног знака везе између двеју реченица у на првом месту датом виду њихову — не значи ни друкчији синтаксички однос простих, односно проширених реченица у сложеној него када се употреби у облику с везником *да* (*Чујем да говориш* и *Знам да си добро*), онда нас то упућује на претпоставку да се ту сачувало, бар нешто, од његова првобитног значења — свакако више него што га налази А. Меје, и него што га има, у напоредних (међусобно синтаксички независних) реченица.

Ово је, треба истаћи, и једини случај у коме је, али не само у изричних него, како ћемо даље видети, и у неких других индикативних зависних реченица, један везник ушао са већ готовим значењем у функцију спољног знака везе међу реченицама. Само се на основу овога, тако рећи, усамљеног случаја не би могли изводити закључци, да су и уопште везници, мислимо прави везници, али не и друге речи у везничкој служби, са већ готовим значењем ушли у међуреченични положај да прецизније одреде и појачају већ постојећу, тј. унутарњу везу и однос реченица које, као спољни знаци тога двога, везују. Везник *да* је, значи, за разлику од других правих везника, а попут везничких прилога, већ раније, свакако у одређеној функцији, испуњен одређеним значењем ступио у међуреченични однос декларативних, и не само декларативних, реченица и управних да као спољни знак одреди, уствари, по речима А. Белића, утврди и уобличи „оно што се у реченицама већ налазило“.²² А то своје потврдно значење *да* је добило свакако као непотпуна реченица која се врло често употребљава у функцији потпуне реченице да се њим да потврдан одговор на било које питање²³, или било каква тврдња.

Сасвим је, по нашем мишљењу, разумљиво да је један везник, ма којег порекла изворно био, оно што је сад — постао преко функција које у језику имају партикуле, да је, то јест, био партикула, речца.²⁴

Он се и сада, уосталом, употребљава као речца, најчешће свакако, и изузетно често, као речца за потврђивање те и није потребно давати доказе за то, затим за појачавање дивљења као у примерима: *Да дивна погледа на њу раван јодунавску* (Ј. Јурковић, *Сабране приповијести* II, 35). — *Боже, боже да смешних безазлених душа* (В. Петровић, *Варљиво пролеће*, 20).²⁵

²² *О језичкој природи и језичком развоју* I (1941), 475.

²³ Између осталог в. у расправи: *Реченице без развијених главних делова*. Наш језик, књ. IX н. с. стр. 21.

²⁴ Т. Maretić, *Veznici u slovenskijem jezicima*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 86, str. 132.

²⁵ Више примера за ова два значења дали смо у својој књизи *Савремени српскохрватски језик* II. *Синтакса*, 1969, стр. 789; а поред ових налазимо и других зна-

У основи, суштина функција везника и партикула, иако су то ипак различне врсте речи — у истоме је, асеверативном карактеру њихову. И када је језик из фазе развитка лаконичности — асиндетизма прешао у раскошнију фазу реченичног синдетизма, када су, тј. партикуле, односно везници дошли да у ствари појачају смисао везе и односа међу реченицама који су већ постојали²¹, они ту, ни по нашем мишљењу, нису уносили никакво своје аутохтоно значење, већ су, примајући га од језичких јединица у чијој су се функцији употребљавали или од оних међу чије делове су долазили, и појачавајући то исто значење, постали само спољним знаком везе међу њима. Партикула (наглашавам партикула) да је, дакле, могла од најранијих времена његове језичке функције имати истовремено два или и више врста значења: напоредно, копулативно-адверсативно, које је, по Мејеу, како рекосмо, потврдно, а које Август Мусић сматра првобитним и из којег су се, по њему, развиле све друге везничке функције и модално, којему А. Белић у функцији везивања зависних реченица с управним даје примат. У вези с ова у основи два значења, која је партикула, одн. каснији везник да првобитно имао могу се објаснити и сви други бројни односи и везе којима везник да у српскохрватском језику служи као спољни знак њихов.

Ако не из само једног, онога што је дошло до изражаја међу напоредним (копулативним, одн. адверсативним) реченицама, и што се, по Мусићу (видели смо којим путем он мисли), раширило на све остале функције везивања било каквих реченица, па ни из два, од којих би једно било оно што га везник да има у функцији спољног знака везе напоредних и друго: модално његово значење, које се, према мишљењу А. Белића, проширило на везничке функције и у свих осталих зависних реченица — ипак се из неколика (ми их сводимо на три) основна значења везника да могу објаснити његове везничке функције међу свим врстама реченица. А основна значења од којих ми полазимо јесу: оно потврдно значење које у њему налази у функцији везе напоредних реченица, и

чења да у функцији речце, заједно с потврдама за њих, у великом *Речнику књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности уз ову реч.

²⁶ На овај значајни прелом у синтакси словенских, посебно руског језика међу њима, мисли, свакако, позната руска синтаксичарка Э. И. Коротаева када у својој књизи *Союзное подчинение в русском литературном языке XVII века* (Москва 1964) на стр. 7. и 8, каже да су се у томе времену зависно-сложене реченице налазиле (ми бисмо рекли — још увек) у стању формирања и да неке од тих реченица представљају прелазну структуру од паратаксе к хипотакси, што значи да и она плаћа свој трибут идентификовању асиндетизма с паратаксом, а синдетизма с хипотаксом. Али то за овај случај нема значаја. А од значаја је оно на шта реномирани синтаксичар руског језика мисли.

преводи га са *и*ако А. Меје, затим још превасходније потврдно значење, које ми преводимо потврдном речцом *да* или *јест*, и налазимо га у функцији везивања индикативних реченица (и неких других на које ћемо се још осврнути) и модално, првобитно императивно значење (које се обичније изражава са *нека*), у функцији спољног знака везе свих модалних осим финалних реченица, које сугерира тачност мишљења Ф. Миклошича, према коме је *да* по пореклу императив глагола *дати* (*дај*) и у прилог којег говори и II. Будмани у Рјечнику ЈАЗУ.

С правом се може постављати питање зашто се у вези с овим проблемом издвајају намерне реченице од осталих модалних када је везник *да* заједнички спољни знак везе свих тих реченица, поред других везничких знакова наравно, а у већег броја њих, у императивних, жељних и уопште свих волунтативних реченица, ово је и најчешћи такав знак. Исто је тако најчешћи у тој служби и намерних реченица. Ипак, има разлога за ово издвајање и везивање значењске нијансе везника *да* у намерних реченица са оним значењем што га има у последичних, јер су ове две врсте зависних реченица — то ћемо и нешто ниже истаћи — сродне једне с другима или, како каже А. Мусић,²⁷ финалне реченице „најсродније су с консекутивним реченицама“. То даје право и А. Мејеу да констатује „*da est ainsi arrivé a introduire une phrase finale et à prendre la valeur de „pour que, afin que“*“.²⁸ У прилог схватања да ту има места одвајању намерних од волунтативних реченица скрећемо пажњу на њихову разлику у томе што оне увек зависе од глагола реалне, обично конкретне акције која се и врши у циљу онога што се констатује намерном реченицом, док су све волунтативне реченице зависне од глагола или израза модалног значења.

Истог по пореклу значења је *да* у индикативних изричних реченица — биће, по нашем мишљењу, тај везник и у других двеју врста индикативних зависних реченица, а наиме таквих временских (*Има само неколико година да се враћају на језеро* — по смислу је приближно исто са: *Има неколико година, да — враћају се на језеро*, а и синтаксички потпуно једнако са: *Има неколико година враћају се на језеро*) и узрочних реченица (*Ја не жалим да ћу умријети и смисаоно се, такође, не разликује од: Ја не жалим, да — умрећу*).

И у свим другим врстама зависних реченица везник *да*, када се у њима јави, може се објаснити додиром значења тих реченица са ре-

²⁷ У студији *Rečenice s konjunkcijom „da“ u hrvatskom jeziku*. Rad JAZU 142, стр. 18).

²⁸ У глави *Le renouvellement des conjonctions*, на стр. 170 мало пре цитиране књиге.

ченицама у којима смо нашли једно од три изнета основна значења овога везника.

Речено је већ да везник *да* у функцији знака спољне везе последичних и намерних реченица, које су такође на свој начин последичне, лако доводимо у везу са његовим функцијама везивања напоредних копулативних реченица, од којих је друга врло често последица онога што се казује првом реченицом. Ми присуством консекутивности (последнице) објашњавамо и доста обичну употребу везника *да* за везивање односних реченица с управним речима, односно синтагмама, па кажемо да се у примерима као што су: *Има народа у којима нема човека да не зна читати и писати и њисати* (Вук, Даница II, 1). — *До данас немамо ујраво ни једне (књиге) да је најписана јо српској граматици* (Вук, Рјечник 1818, V). — *Да ми је вјенчаши дјевојку да је бијела као снјег а румена као крв* (нар. приповетка). — *Не бјеше никога у нашем крају да не бјеше кућно црногорску кају* (С. Вулетић, Просте душе, 73). — *Нема никог њако вешићог, рецимо, да је кадар у њешић и жалосну мајку*, у којима би се место *да* на почетку зависне реченице могла употребити заменица *који* (*која*, *које*), по чему је лако закључити да су то односне реченице — јаче или слабије осећа нијанса консекутивности. Зависном реченицом у првом примеру као да се хтело рећи: „*Има народа у коме нема њаког човека да не зна читати и писати*, а у последњем: *Нема никог њако вешићог, рецимо, да је кадар у њешић жалосну мајку*.“²⁹ Ми сада, штавише, налазимо да би можда тачније било рећи: Претежност у осећању нијансе последичности над релативним карактером тих и таквих реченица и условљава употребу везника *да* у функцији спољног знака унутарње везе и значења њихова. А то већ говори да овај од значења „најиспражњенији“ везник није сасвим без икаква значења без обзира на то што оно није аутохтоно већ добивено од међуреченичне везе, односно од првобитне функције у којој се употребљавао: оно је и овде, јасно је, овог другог порекла. Али једанпут већ добивено значење везника по правилу се не губи више сасвим, ма колико друкчијег смисаоног типа

²⁹ Овакво објашњење употребе везника *да* у функцији везивања односних реченица с управним ми смо изнели прво у расправи *Напоредна ујойреба заменица који и везица: да, где, како, ње и њио*. Наш језик, књ. VI (1939), стр. 202—210 и коначно смо га, с горе наведеним примерима и цитираним закључком дали у књизи *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*, стр. 827.

биле реченице у којима се он употребљава. То се јасно види из примера односних реченица с везником *да*, о којима смо малочас говорили. Врло је занимљиво да ни у реченицама друкчијег смисла, односно друкчије нијансе, он не излази из оквира основних, раније добивених значења његових.

То се такође види из везничких функција појединих речи и у другим реченицама, и у изричним, правим или индикативним таквим реченицама, рецимо. Познато је да се скоро као по правилу у служби спољног знака везе тих реченица с управним употребљава везник *да*. Али се у функцији везивања баш ових реченица срећу и везнички прилози *где* и *како*, и то са значењем које имају у функцији везивања одговарајућих реченица за означавање места, односно начина³⁰. Нико неће порицати да у сложеним реченицама: *А њих двојица кад ојазе за собом змаја где их њера њрејану се* (нар. прип.) и *Угледаш ћу другога човека где иде мојим сџојамма* (Д. Тадијановић, Благдан жетве, 40) и њима сличним реченицама зависног односа немамо изричне реченице иако нису везане са *да* већ са *где*. Остављајући за тренутак по страни чињеницу што су означене зависне реченице и односне такође (а ово ће за свакога бити несумњиво ако у њима место *где* узме односну заменицу *који*), — ми ћемо истаћи да су оне у исто време и реченице за одређивање места, да се њима, то јест, казује не само како су опазили да их тера змај и да ће угледати (одн. видети) да други човек иде за њима, него да ће опазити змаја тамо где их тера (у првој реченици) и човека где иде њиховим стопама (у другој). И управо су они што су изrekli ове реченице зато као везнички знак и употребили *где* у њима. Да су хтели констатовати само да се дотичне радње врше, они би употребили несумњиве облике изричних реченица с везником *да*, као што би зависне реченице везали релативном заменицом *који* када би се оне односиле искључиво на змаја (у првој) и на човека (у другој реченици).

Исто се тако у примерима типа: *Видело се како му се брзо и јако надимају груди* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 24) и *Кажу да се чуло како је њихо ојсовао* (Р. Маринковић, Руке 25) — зависне реченице с правом наводе међу изричним. Али су оне несумњиво и реченице за изрицање начина на који се врши оно што се њиховим предикатима износи, па се зато у њима, као спољни знак везе с главним реченицама, и употребљава прилог *како*.

Објашњењу употребе везника *да* у функцији спољног знака везе односних реченица с њиховим управним језичким јединицама, већ

³⁰ Види стр. 795. и 796. истог дела.

датом у једном од последњих ставова, није потребно ништа додати да би се схватила и употреба везника *ше*, као и употреба везничких прилога *где* и *како* у истој тој функцији. Први од овде споменутих знака среће се у односних реченица које нису само такве већ још и консекутивне, као што је зависна реченица у примеру из нар. песме: *У Турчина једну кажу силу, |Самовољна Турчин' Влах-Алију,| Те не слуша цара чест и шогга*, у коме хоће да се каже да је Турчин Влах Алија толико самовољан те не слуша (тј. да не слуша) честитога цара, или су по смислу то намерне реченице каква је зависна реченица у сложеној (узетој из језика В. Караџића): *Дрво (је) ископано као корићо ње њим вода иде*, где се констатује да је дрво ископано с циљем да вода њим иде, мада зависна реченица опет може бити и консекутивног карактера (ако претпостављамо да се хтело рећи: *Дрво је ископано тако да њим вода иде*).

Употребу прилога *где* (за место) и *како* (за начин) у функцији везничког знака односних реченица ми смо раније (такође у мало пре поменутој расправи *Најоредна употреба...* Наш језик, књ. VI, 1939) и у својој Синтакси³¹) објаснили месним и начинским карактером тих реченица. И дали смо за то примере: *Гледају њред собом њросирано Љешкопље, гдје су га ошайила села, њорови и колибе; чују њсе гдје око њорина лају; чују чељад гдје њо гумнима жи њо вршу и вију, гдје једно друго дозивље и разговоре воде* (из Крађе и прекрађе звона С. М. Љубише) и *Занимљиво је чути њисце и уметнике како чине за њај недоста ња њак њрекорекри њици* (из једне критике Богдана Поповића) — са објашњењем: да је писац у првом примеру мислио рећи да је видео Љешкопље (онде) где су га ошاپила села... чуо псе (тамо) где лају, чуо чељад (тамо) где по гумнима жито вршу итд., а писац из ког је узет други пример констатује да је занимљиво чути писце и уметнике како, тј. на којим начинима преко реко критики, да је управо од обеју зависних, свакако и од, носних реченица, прва још и реченица за одређивање места, а друга за одређивање начина. И то нарочито ова последња претежније реченица за начин него што је односна.

Истина у српскохрватском језику наилазимо и на примере реченица с више значењских нијанси, где је она од њих на коју упућује везнички знак јавно избледела, па и сасвим ишчезла. Као такве, ми смо (у Синтакси

³¹ *Савремени српскохрватски језик* II (1969), стр. 829. и 830.

на стр. 829) навели примере: *Чије (је) ово њлеће ње га гледам* (П. П. Његош, Горски вијенац, 1701). — *И њражиие ће се наћ не може њога врага ње га царем зову* (П. П. Његош, Лажни цар Шћепан Мали, 117). — *Пресјече давати оне хиљаду цекина ње му је био одредио цар Павле* (С. Матавуљ, Ускок, 13). — *Срећа још ње сам на ногама имао чизме* (Б. Јевтић, Дани на Миљацки, 85) и констатовали смо да ако дотичне реченице сада немају таквог значења — не значи да га никад ни имале нису. Зато ми и говоримо о ишчезавању једне значењске нијансе из њих. А по нашем мишљењу управо ту треба тражити објашњење „неодговарајућих“ везничких знака, јер сматрамо да би било одвећ натегнуто тумачити њихову употребу аналогijом, иако то принципски не би било недопуштено. У прилог нашем објашњењу говори још и чињеница што се у некима од сад наведених примера, у другом по реду и у последњем, рецимо, још може осетити, иако одвећ незнатна, нијанса консекутивности. Због тога ми и говоримо о јако избледелој, поред сасвим ишчезле нијансе значења.

Везник, управо месни прилог, где у функцији везивања временских реченица с управним не може се, наравно, на сличан начин тумачити двозначењским, временским и месним карактером временских реченица као што су: *Вај дураче, сѡарче сѡари, |Куда 'ш саде камо ли ћеш,| Са д гд је смакох горске мише* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 87—89). — *Кад нас муче јуѡрос гд је смо њихови, шѡ би радили сјуѡра када бисмо им се оѡућили?* (С. М. Љубиша, Приповијести, 17). — *Јанку канда су очи ужгане биле и ѡрије обједа гд је и ѡијанац не ѡије* (А. Шеноа, Сабрана дјела VIII, 87). — *Нисам никога ѡѡао док сам лудо радио, нећу ни сада гд је сам се ѡамеѡи дозвао* (И. Брлић Мажуранић, Приче из давнине, 33). У њима обично у управној реченици имамо временски корелатив везника, мада их има и без тога корелатива: *А л' гд је Баук зад њу ријечцу изусѡи |једним махом к'о да муња| Кроз мозак му сјекну ѡлаха* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 1016—1018). А и без обзира на ту разлику међу њима, ни у једним ни у другим није тешко протумачити употребу везничког где лоцирањем радње у времену, које захтева управо тај прилог за место у функцији спољног знака везе, по свему другом временских реченица с управним.

На исти се начин лоцирањем своје врсте може објаснити везнички прилог где и у узрочним реченицама као што су: *Благо Андри ће је ѡгинуо, |дивне ми га очи ѡлакаше,| дивна ми усѡа ожалеше* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1305—1306 и *Обазриѡе се на моју болну*

младосѝ, ѝа на моју садашњосѝ г д је с а м б е з с в а к е з а ш ѝ и ѝ е (А. Ковачић, Фишкал, 92).

Временске пак везничке знаке: *кад*, *ѝошѝо*, *док* и друге срећемо у истој функцији: први од њих и за везивање условних, а и први и друга два и још неке и у служби везивања узрочних реченица с главнима. Јамачно зато што је у тим реченицама поред условног, односно узрочног, мање или више, уочљиво присутан и временски моменат. У то се може уверити свако ко брижљиво проанализира значење примера условних, односно узрочних реченица с тим везницима³². А такви ће се примери наћи у било којој опширнијој граматици или већем речнику. Ми одређено упућујемо на оне што смо их ми наводили у својој књизи³³, међу којима налазимо сложене реченице с условним зависним реченицама као што је: *Кад се деси да се небо наоблачи и с ѝане да дува млак и нездрав јужни ветар, онда живоѝ у ћелијама и у дворѝиѝу ѝосѝане неѝодношљив* (И. Андрић, Проклета авлија), где зависна реченица означава несумњиво услов. Али се њом у исто време констатује да: „када се небо наоблачи онда (тј. у то време када се наоблачи) живот постане неиздржљив“, што значи да та реченица, иако и условна, није престала бити временска, па је отуда јасно откуда у њој као спољни знак везе временски прилог *кад*. Исто су тако зависне реченице у сложеним: *Кад већ није могао да ѝлаћа надничаре, он је сам онако сѝар својим рукама ѝлевио коров* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 77). — *Сигурно је и овој двојници дозлогрдила сѝуден док се дигоше* (Б. Ђопић, У царству легитрова и медведа, 114). — *Пошѝо је однијела са собом све своје хаљине и драгоцјеносѝи, у у хоѝелу је иза ње осѝала ѝусѝош* (И. Козарчанин, Сам човјек, 284) — свакако узрочне, а везане су за управне реченице ознакама временског карактера, јамачно зато што је у њима присутна и временска нијанса значења. Ако ту нијансу у извесним случајевима, као што су: *Како су ѝада морале да сјају сјајне њене очи када су мрѝве још овако сјајне* (И. Самоковлија, Приповијетке, 177); *Нијеси је (среће, мисли), кћерце, никад ни имала док си се женско родила* (Д. Шимуновић, Мркодол, 63); *Пошѝо су увијек и*

³² О сродности по значењу ових врста реченица у руском језику говори В. В. Виноградов у књизи *Русский язык* (Москва 1947), стр. 720.

³³ *Савремени нрѝскохрваѝски језик II* (на стр. 869, види примере условних реченица с везником *кад*, а на 856. примере за узрочне реченице с истим везником; затим на стр. 858. примере узрочних реченица с везником *док*, а на стр. 859. и 860 с везником *ѝошѝо*.

иначе сасвим одморне, казнио их је и сада неигром (М. Божић, Неиспакани, 246) — ми и не осећамо, ипак временске везничке знаке није тешко објаснити великом сродношћу ових реченица с онима што је у њима временски карактер значења неоспорив. О случајевима у којима је потребно обележити немогућност означавања везе временских и узрочних реченица једним истим, у свему облички истоветним, знацима и таквим појавама код других врста реченица нешто ће ниже бити речи.

Овде ћемо показати да се употреба истих спољних знака везе реченица, тј. истих везника, без обзира на то каквог су порекла по њиховој етимологији, — и у паратакси и у хипотакси заснива на семантичкој сродности тих по синтаксичком односу различних реченица, а не на сродности значења самих тих везника, као што мисли Т. Маретић када расправља, рецимо, питање да ли се „модално“ *него* развило из адверсативног или обрнуто, адверсативно из модалног, при чему се он, да узгред напоменемо, насупротив друкчијим мишљењима, изјашњава да је „модално“ значење партикуле *него* старије од адверсативног³⁴, и да се друго развило из првог. С обзиром на време када је Маретић ово тврдио, ми му и не замерамо што је сматрао да је свако *него* у поредбених реченица модално зато што ни до данас нису тачно разграничене модалност и индикативност реченица иако је доиста крајње време да се то питање у науци о језику расправи. Одвећ је јасно да у поредбеним реченицама, рецимо, као што је: *Више је урадио него што је обећавао* — реченица с везником *него* није модална већ индикативна, свеједно је да ли апсолутно или само релативно индикативна. Ми ово питање засад остављамо по страни, а констатоваћемо само две друге ствари, и то — прво: да значење ни овде не треба тражити у везнику *него*, већ у реченицама чији се однос тим везником уобличава и појачава и, друго, да ни значење оваквих реченица, као ни значење спољног знака њихове везе, не треба изводити једно из другог. Довољно је у овоме, као и у другим оваквим случајевима, само констатовати сродност, овде семантичку сродност, а не синтаксичку, реченица и неће бити тешко схватити да та њихова сродност допушта употребу истог везника и међу овим двома по синтаксичком односу различним врстама реченица — нарочито ако дамо по један пример од оба та реченична типа један иза другог: *Не њомишља на одлазак као ни на смрт, него се с њрема на борбу* (И. Андрић, Травничка хроника, 50) рецимо, и *Насџа њијуче неџио нижсим гласом него је њочела* (В. Калџб, Бијели

³⁴ Т. Maretič, *Veznici u slovenskijem jezicima*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. LXXXIX str. 81.

камен, 19). И у првог и у другог типа ових сложених реченица садржина друге друкчија је од садржине прве реченице. У паратакси реченица с *него*, у односу на реченицу с којом чини целину, износи неједнакост, односно неподударност с оним што се казује претходном реченицом, и у томе је њихова адверсативност.³⁵ А и у хипотакси зависна реченица с везником *него* је поредбена реченица за неједнакост.³⁶ И у првом и у другом случају, и у паратакси и у хипотакси, имамо, дакле, исти реченични карактер супротности, који оправдава употребу истог везника у функцији спољног знака везе с претходним реченицама. А као *него*, тај знак може бити и везник *но* у оба ова по синтаксичком односу различна, а по смислу сродна случаја (види примере: *Они жене у чељад не броје, но их држе ка њродано робље* — П. П. Његош, Горски вијенац, стих 1772—73 — за независне и *Тишина је друкчија овде но на њустој њучини кад је драклону* — В. Петровић, Времена и догађаји, 97 — за зависне поредбене реченице).³⁷ А занимљиво је да се везник *већ*, који по етимологији највероватније није друго што *већ* компаратив (*веће*) од прилога *многа*³⁸, уопште не употребљава у изразито компаративних реченица (свакако зато што се губитком крајњег *е* престао осећати као компаратив), а очувао се као спољни знак везе и зависних реченица које се односе на корелативе *други* (*друга*, *друго*) и *друкчији*, (*друкчија*, *друкчије*), односно на прилог *друкчије*, као што је малочас употребљена реченица — *Није друго што већ ком њара њив од њприлога многа* и независних од супротних реченица типа: *Није њоказивала ни мало склоности да њроусти начелникову глстиу, већ је њомамно јурнула на њу* Р. Маринковић, Руке, 43).

Не зато да бисмо дали преглед свих случајева употребе истог везника у функцији спољног језичког знака унутарње везе разнородних реченица, различних и по синтаксичком односу, већ с циљем да принципски покажемо на чему се заснива могућност такве употребе појединих везника, задржаћемо се још на неколико везника који се срећу у напоредних, опет супротних и зависних, сада временских реченица. Као карактеристичан случај за семантичку сродност зависних и независних реченица којег је један, али не и једини, доказ њихово везивање истим језичким знаком јесу независне супротне и временске реченице с вез-

³⁵ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II Синтакса*, стр. 774.

³⁶ Исто, стр. 849. и 850.

³⁷ Исто, стр. 779. и 850.

³⁸ А. Белић, *О језичкој њприроди и језичком развѡику I*.

ником *док*, као што су: *Једна сйрана лица му је већ избријана, д о к м у је д р у г а њ о д с а њ у н и ц о м* (Р. Маринковић, Руке, 22) и *Седео је код куће д о к м у је к о с а с њ о р о р а с л а* (И. Андрић, Приповетке, 8). Ми смо ове две реченице навели као примере — прву за супротну, а другу за временску реченицу. И не може се спорити да оне нису такве, јер се првом хтело рећи да је у одређеном тренутку, ономе у коме се о њој говори, једна страна лица била избријана, а друга под сапуницом. Другом пак реченицом писац каже да је одређена личност седела код куће у в р е м е к а д а ј о ј је коса споро расла. Али је семантичка сродност ових реченица и поред тога несумњива јер се, с друге стране гледано, јасно види да је једна страна лица била избријана онда к а д а је друга била под сапуницом (прва реченица), па је несумњиво у њој и временска нијанса значења изразита, као што се уосталом, у другој реченици износи неподударност онога што се казује зависном временском с предикатом њене управне реченице, па је и овде супротност очигледна. Супротне реченице, дакле, с везником *док* и временске су, као што су временске с истим тим везником супротне (и поред тога што термини њихови говоре друкчије). Зато је тај везник као спољни знак унутарње везе и у првих оправдан колико и у других.

Не може се дати објашњење и за употребу супотног везника *а* у функцији знака везе временских реченица с управним, какав имамо у примерима као што је: *А њ а д е н а у з н а к , с е љ а ц и г а њ р и х в а њ и ш и е* (Л. Лазаревић, Приповетке I, 138), јер овде очевидно никакве нијансе супротности нема. Али *а* овде и није исти знак везе, па није ни везник уопште, већ још увек партикула, или ће и пре бити — управо узвик. А ово се *а* и иначе разликује од супотног везника, оно је за разлику од овог увек наглашено, под акцентом је. И о њему ће и даље још бити речи. Није такво, мислим акцентовано, *а* знак супротности ни у дисјунктивних реченица какве су: *Вулу је свеједно: њ н о с и о њ а к н а м е љ а в у , њ к о њ а о к у к у р у з е* (Бранково коло 1910, стр. 545) иако су дисјунктивне једном својом страном адверсативне. Акцентовано *а* је и овде такође више партикула, па опет, још и више, знак за наглашавање — управо дисјунктивности. Тако се исто не може осетити никакве сродности међу зависним временским реченицама типа: *Т љ к с о к о л у њ р в о њ е р је н и к н е , њ о н н е м о ж е в и ш е м и р о в а њ и , њ е г о с в о је р а з м е њ е з н и ј е з д о* (П. П. Његош, Горски вијенац, 120—122); *Т љ к њ р в и к о к о њ и у с е л у з а њ о ј у , о н а ч е њ и р и њ о њ с а ј к е и н а њ р с њ е о д н о г а д о љ у к о д С в е њ е П е њ к е* (С. М. Љубиша, Целокупна дела I, 297) и независним супротним реченицама које се везују супротним везником (турског порекла) *њ е к*, какву имамо у примеру:

Није био одрођен, њек (је био) њуки цесарски официр и милиџарац и њему сличним. То сад уосталом ни облички није иста реч јер је, за разлику од ненаглашеног првог везника *њек*, овде, у временским реченицама мислимо, увек акцентовано — постало је, дакле, ако не друго што, а свакако везник друкчије врсте о каквима ћемо још говорити.

Колико је значење везника у сваком посебном случају условљено смислом реченица које везују, види се и из обичне понекадашње употребе везника најпунижих својим значењем, из употребе међусобно антиподних (мислимо у српскохрватском језику таквих) везника *а* и *и*, који су у другим словенским језицима, у чешком, рецимо, најчешће истог, копулативног карактера.

Тако, нпр., можемо узети први од ова два везника, који по правили, и ми кажемо, увек означава супротност, праву супротност, песнички контраст или и само неподударност по неког дела реченица које везује.³⁹ Али ова последња могућност допушта његову употребу и у српскохрватском језику и за међусобно везивање одређено и изразито копулативних реченица. И ми често само по карактеру, односно по смислу реченица закључујемо с којим је од ова два међусобно опречна значења везник *а* употребљен. А ако каткад ни саме реченице, па ни заједно с везником, јасно не говоре који однос у датом случају међу њима имамо, односно с каквим смислом су те две реченице употребљене, ми остајемо у недоумици, наравно уколико писац, односно говорник, није прави мајстор да којим другим језичким средством, писмено или интонацијски, ту недоумицу отклони. Покушаћемо да то покажемо на неколика примера. И узећемо управо исте оне примере што смо их дали у својој Синтакси (стр. 772). А даћемо и објашњење које се тамо може наћи. Када се у песми Т. Ујевића *Жедан камен на студенцу* чита: *Незахвално сунце моју зебњу ѡржи, а цесџама душе ветџар ѡуше* — поставља се питање с каквим је значењем, адверсативним или копулативним, везник *а* употребљен између првог и другог од ова два стиха — не може се сасвим поуздано одговорити на то питање. С обзиром на то што је иза претходног а непосредно испред следећег, управо испред везника стављен зарез, свакако као знак за означавање супротности — и по лингвистичком тумачењу уопште, рекло би се да је песник хтео казати да сунце пржи душу коју мучи зебња, али да ветар дувањем разблажује, зебњом пржену душу, да је значи у та два стиха изразио праву супрот-

³⁹ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Београд 1969, стр. 771.

ност, да штавише ту имамо песнички контраст — пржење душе зебњом (у стиху је речено да сунце зебњу пржи), на једној страни, а разблажавање тога пржења ветром, на другој. Међутим, песничко тумачење овога места у једној песми где веје песимизам говори у прилог схватања да је песник у њима изнео друкчији став говорећи да незахвално сунце пржи, а истовремено ветар дувањем у души прави пустош, да је, дакле, хтео рећи да и с једне и с друге стране имамо пустош. А то значи да та два стиха међусобно стоје у копулативном напоредном односу и поред везника *a* међу њима, које је у овоме случају знак неподударности главних реченичних делова првог и другог стиха.

На исти начин, спољну везу означену везником *a* у сложеној реченици: *Ради а њрича* у српскохрватском језику можемо тумачити на два начина: неподударношћу предиката двеју простих истосмерних реченица у њој, тј. неподударношћу предиката двеју реченица стварно копулативног односа, или — правом супротношћу, која се такође овде може претпоставити. Ако се целом сложеном реченицом хтело казати о некоме да и ради са успехом и прича у исто време, онда је однос међу простим реченицама у њој копулативан, а ако се пак мислило рећи да је причање сметња правома раду, онда у овоме случају имамо стварно супротан однос двеју напоредних реченица. Како је ово, једно колико и друго, могућно, остаје да тражимо друга језичка средства и на основу њих одредимо шта се када том и другим таквим реченицама казује. А та су средства на првоме месту интонација у говору и интерпункција у писању. Само неподударност главних реченичних делова двеју простих реченица означава се везником *a* у примеру (узетом из Корена Д. Ћосића): *Аћим доби унука а Србија се ослободи*. Друге супротности осим поменуте неподударности у тој реченици нема, већ је ту, као и у другим таквим случајевима, веза међу посебним реченицама ипак копулативног карактера, писац зато другу реченицу од прве није раставио зарезом при писању.

У језичке знаке којима се поред смисла реченица, као најзначајнијег, одређује карактер значења везника и односа, као и унутарње везе међу простим (и проширеним) реченицама у сложеној, долазе и друга језичка средства: удвајање везника, рецимо, стављање ових знака испред обеју реченица чији однос одређују, давање другог места истом везнику, додавање друге неке речи томе везнику итд.

Носилац разлике у односу међу двома повезаним реченицама може бити и други који елеменат њихов. Тако се, нпр., у сложеној реченици: *Види да ће тиу насћрадаћи и не њомера се с месћа* везником *и* међу посебним реченицама у њој означава права копулативност ако смисао

предиката обеју зависних међусобно напоредних реченица води истом циљу, ако субјекат прве од тих реченица тј. жели да настрада и хоће то, — везник *и* је у својој основној функцији везивања двеју копулативних реченица. Ако ли пак реченицом хоће да се истакне да је настојање за избегавањем страдања природан порив, да је оно што предстоји (страдање) и казује се првом изричном реченицом — у супротности са оним што би нужно било избећи, с природном тежњом да се страдање избегне, онда ће знак везе међу таквим реченицама бити адверсативни везник *а*. А то опет није у супротности, већ управо у потпуној сагласности с констатацијом да везници добивају значење од смисла везе међу дотичним реченицама. Али будући да је овде реч о два везника, о везнику *а* и везнику *и*, од којих се у српскохрватском језику сваки дугом употребом за означавање претежно по једног смисаоног односа испунио одређеним значењем, — кад се један употреби у неоговарајућем међуреченичном односу, онда се уз тај везник обично употребљавају додатна језичка средства, од којих смо већи број мало пре навели. Употребом самог везника *и* у горе наведеној реченици, и када она има на другој месту дати јој смисао, онда неминовно место тачног казивања мисли језиком — долази до кривога обавештења, до обмане. Може се, истина, и употребом везника *и* међу тим реченицама казати право стање ствари, али уз употребу и других језичких средстава, уз изговор реченице с друкчијом интонацијом и употребом још једног тога везника и испред прве реченице. Потребна супротност између онога што предстоји (између јасности да предстоји страдање) и тежње да се она избегне (напомињем да тежња не мора бити само онога ко је страдању изложен већ и онога што ту ситуацију приказује), — јасно ће се означити тек када се реченица да у облику: *И види да ће насстрадаити, и не њомера се с месџа*. Целом овом сложеном реченицом у овоме облику значиће се супротан однос, као да је између две посебне реченице употребљен везник *а*, али ће тај однос између посебних реченица с везником на почетку и једне и друге сада стварно бити друкчији, место паратаксе, тј. место супротног напоредног односа, имаћемо хипотаксу, зависан однос концесивне и управне реченице, као да је речено: *Иако види да ће насстрадаити, ојей се не њомера с месџа*. Или се уз везник *и* на почетку друге реченице може додати везнички прилог *ојей* или прилошки израз *њоред њога*, и целој реченици дати облик: *Види да ће насстрадаити и ојей се* (или: *и њоред њога се*) *не њомера с месџа*. Тек везник *и*, сам за себе, без икаквог додатног знака, не може вршити функцију спољног знака везе међу реченицама супротног карактера. Јер немамо стварно супротних реченица које су такође и копулативне у исто време,

као што, како смо видели, имамо стварно копулативних које неподударност појединих делова с тим деловима у реченицама с којима су повезане — даје карактер супротних реченица, те то допушта употребу везника *a* у функцији знака спољне везе код њих.

Или напоредне реченице с везником *ѡа*, једнако и с његовим унеколико архаичним ликом *ѡак*, јесу напоредне реченице копулативног односа, и, како се то лако уверити из примера с тим везником на почетку друге реченице: *Ти си из његове куће, рече Урош, ѡа се окрену Гојку* (Б. Ђопић, Пролом, 176). — *Из града се враћио мој браћ, ѡа смо разговарали* (Д. Тадијановић, Пепео срца, 29). — *Пошли луду на војску ѡак сједи ѡе ѡлачи* (нар. посл.). — *Покупи ѡо кући оружје... ѡак узјаше коња Шћејанова* (С. М. Љубиша, Приповијести, 129), — у њима се другом реченицом с везником *ѡа*, наравно и у облику *ѡак*, означава синтаксички напоредна, временски према првој постериорна радња истога смера. Ове су реченице међусобно копулативног карактера, а тако и везник међу њима. У примерима сложене реченице с везником *ѡа*, *ѡак* иза једне речи, или целог којег дела друге реченице, имамо друкчији — супротан однос, опет напоредних реченица: *Маји га је чекала да се враћи, он ѡа није ни ѡомишљаона ѡовраћак* (разг.); *Форма је ѡроизвод човека — мајерија ѡак ѡрироде*; *Селачке масе ѡошале су ѡрвим факћором ѡог националног одбранбеног грујисања, нарочићо у Хрвајској, хрвајска ѡак и словеначка буржоазија ѡоћражислесе ослонац у селачким масама*⁴⁰, какав се неупоредиво најчешће означава везником *a*, с којим би ове реченице имале исто значење, с том разликом што је супротност везником *ѡа(к)* унеколико појачана, па се он с тога, а можда нешто и тиме што није на уобичајеном месту везника, ту више осећа речцом за посебно истицање супротности, исто као и партикула *међућим*, која је опет ово потпуније, јер је она само то, а не везник, скоро и без обзира на место на којем се у реченици налази.

Могу, наравно, супротне по смислу бити и напоредне реченице с везником *ѡа* као спољним знаком међусобне везе и на уобичајеном месту, тј. на самом почетку друге реченице, као у примеру: *Толико сам година ѡровео на селу, на селу сам и роћен, ѡа нисам никада био на ѡрелу* (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота I, 4). Иако копулативан иначе, везник *ѡа* није сметња да се у овом и у другим

⁴⁰ Ови су примери, као и већина осталих, узети из моје књиге *Савремени српско-хрвајски језик II. Синћакса*. Београд 1969, стр. 778.

оваквим примерима јасно види супротан карактер односа који је ту обележен порицањем онога што се казује другом реченицом, тј. одричним глаголом у предикату те реченице. У томе се огледа колико су други моменти каткад значајнији од везника за одређивање карактера односа међу реченицама.

Као додатна језичка средства за употпуњавање функција спољног језичког знака везе међу реченицама, видели смо већ, служе и акценти. Везници су, то је познато, у српскохрватском језику, по правилу, проклитичке речи без акцента. Али се они у извесним случајевима употребљавају и акцентовани.

Ми овде не мислимо, наравно, на случајеве када се, по природи српскохрватског акцента, у системи књижевног језика и говорâ који су у његовој основици, — у положају непосредно испред извесних акцентата ови преносе на везник као проклитику, у примерима типа: *Jâ sam хѣо дâ кâ жѣм* (поред: *Jâ sam хт'о да кâжѣм*). А нарочите је врсте проблем и акцентовање везничких речи у реченица посебног карактера као што су, рецимо, искључне реченице: *Симан нишѣа не мисли, сâ мо се смешка* (И. Андрић, Знакови, 147). — *Цело сам друшѣво забављао својим ѣричама, јѣ дѣно њега од ѣога нишѣа није занимало* (разг.); затим зависно-упитне реченице када је у њима тежиште питања управо на првој, везничкој речи као у примерима: *Причајѣе нам — ш ѣâ се догодило?* (према којима имамо и такве реченице с истим неакцентованим везничким знаком: *Причајѣе ми ш ѣо се догодило* — П. П. Његош, Горски вијенац, стих 2583). — *Прво је изложио ш ѣâ све ѣреба ѣредузеѣи за обезбеђење?* — *Ја нисам ни ѣмислио кâко ћемо се враѣи ѣи.* — *Не рече нам кâд мислиш на ѣраг?* (И све ове, дакако, могу бити с реченичним акцентом на другој којој речи, а без посебног акцента на везнику, наравно) итд.; или поредбене реченице за изузетну неједнакост: *Ти Коѣаре, ниси ни видио, кâ мол' мојој кули долазио* (нар. песма). — *Није вас сѣид и срам ѣакова шѣо вјеровати, нѣкмоли говориѣи* (А. Шеноа, Приповијести IX, 132). — *Аѣом уђе у сунчану зраку, ѣдѣли неће у немирну душу* (П. П. Његош, Луча Микрокозма, III, 319). — *Не може он да јој извуче ни осмех на уста, гдѣли да јој измами ѣаре* (М. Кашанин, Трокошуљник. Речник МС и МХ), у којима ту изузетност треба истаћи управо везничком речју; или концесивне реченице типа: *Иако је за живоѣа досѣа наразговарао, иѣак не може да шуѣи ни онда када је сам* (И. Великановић, Сријемске приче, 26). — *Понешѣо још кажем као и она мâ да сам сасвим мала*

ос̄ѣ ала сироче (И. Секулић, Кроника паланачког гробља, 12). — *Премда бијаху ризнице ѿврдога града најбога ѿије у седам царевина, ѿтак је у њима ѿочело несѣјајѿи алама* (И. Брлић-Мажуранић, Приче из давнине, 100). — *Гладан ѿас лаје м̄кар да су му све овце на окују* (Ђ. Јакшић, Дела IV, 311), дакако уколико је потребно постојећу супротност нарочито истаћи. А то значи да ни у овим реченицама везничке речи нису редовно акцентоване. Па и колико јесу, оне остају реченицама своје врсте. А нас овде занима акцентованост везника као додатни знак за обележавање посебне врсте реченица, свакако друкчијих од оних у којих је дотични везник своје значење добио од њих.

Између осталих, везник *а*, нпр., ни у претежној својој функцији означавања супротности ни када се узима као знак копулативности истосмерних реченица, никада се не наглашава, нема, дакле, свога акцента. Али ми тај везник срећемо и у функцији везивања извесне врсте темпоралних реченица с управним, и то реченица што означавају време непомредно иза којег се врши радња коју оне временски одређују, као у примерима: *Ти си замшљен а̄ лисѣ ак ш усне* (Ђ. Јакшић, Дела X, 100). — *А̄ се ѿрказивање сврши, она ѿрва крене око совре* (М. Ђ. Милићевић, Живот Срба сељака, 349). — *А̄ ѿаде на узнак, сељаци га ѿрхвѣшше* (Л. Лазаревић, Приповетке I, 138), у којима се са истим значењем употребљавају везнички прилог *чим*, који пореклом својим није ништа друго већ инструментал заменице *шѣо*, затим сам облик номинатива те заменице (по пореклу, наравно, а не по функцији), па прилози *како* (начински) и *ѿек* (супротни) — сви такође акцентовани: *Све се ѿо видјело ч̄м су ѿворке кренуле градским улицама* (Р. Маринковић, Руке, 35). — *Ч̄м деѣе одбије од сисе, узеђу јој га* (Д. Ђосић, Корени, 179). — *Шѣ ѿдх ѿусѣи из кокошарника, кобац слѣи у њих* (говорни језик). — *Беже из боја к̄ко ѿрва ѿушка ѿукне* (Јб. Ненадовић, Писма из Италије, 53). — *К̄ко је ѿројахао владар, буде дивизија ѿозвана најраг* (С. Крепић, Речник МС и МС). — *Т̄к он засѣи, еѣо ѿи девѣи ѿауница* (нар. прип.). — *Т̄к соколу ѿрво ѿерје никне, он не може више мировѣи* (П. П. Његош, Горски вијенац, стих 120—121).

Врло је занимљиво да у временским реченицама у којима се *шѣо* и *како* употребљавају као знаци везе међу реченицама са значењем *оѣ-како*, *оѣкад*, као у примерима: *Чѣѿри месеца ѿроѣкоше ш ѿо се ѿознајемо* (говорни језик). — *Како је дошао из аѣсе, није се дигао из ѿосѣље* (Д. Ђосић, Корени, 102). — *Близу је ѿѣи сѣоѣина*

година како га људи с ѿ о м и њ у (Јб. Ненадовић, Писма из Немачке, 23). — *Шт̄а је ѿо ѿрема ас̄т̄рономским цифрама ѿрохујалих векова како је у о ѿ ш̄ ѿ е ч о в е ч њ и ј е з и к ѿ о с̄ ѿ а о* (А. Белић, Око нашег књижевног језика, 9), где обично, али не увек (не у првом од овде наведених примера са како), према везничком знаку — у главној реченици имамо неки временски корелатив (овде: ч е т и р и м е с е ц а , п е т с т о т и н а г о д и н а , а с т р о н о м с к е ц и ф р е п р о х у ј а л о г в р е м е н а). Временске реченице са ова два знака у тим случајевима се разликују по значењу тиме што одређују радњу главне реченице која се врши од времена њеног почетка, оне су, дакле, временске и без било каквог спољног знака њихове везе са зависним реченицама, па је природно што су ти везници без икаквог додатног знака. У реченицама, међутим, које немају никакве друге временске ознаке, иста та два везничка знака — мислимо на *шт̄о* и *како* — акцентовани су. И та њихова акцентованост реченицама на почетку којих долази даје временски карактер, што проистиче из њихове функције одређивања тренутка који непосредно претходи радњи главне реченице и што им је, како се види из нашег излагања у претходном ставу и тамо датим примерима, заједничка с акцентованим везничким речима: *ѿ*, *ч̄им* и *шт̄ек*.

Исто тако прилог *з̄аѿо*, који се иначе употребљава у функцији везника као спољни знак везе последичности с узроком, што му даје карактер истосмерности, те се због тога може убрајати у копулативне везнике — с акцентом се јавља у функцији везничког знака за уобличавање супротних реченица, какве имамо у примерима (из Синтаксе потписаног, стр. 781): *Он је, ѿреѿефано мали, чак је ѿримично слаб, з̄ а ѿ о н а ј б о љ и у ц е л о ј к л а с и и Његова је најмлађа кћи била много ружнија од својих с̄т̄аријих сес̄т̄ара, з̄ а ѿ о н а ј в р е д н и ј а о д с в и х* (Испор. с овим пример: *Била је од свих мирнија и ѿслушнија, з̄ а ѿ о с в о ј и м р о д и ѿ е љ и м а н а ј м и л и ј а*, у којем *з̄аѿо* није наглашено и реченица с њим је копулативног карактера).

У свим овим и другим оваквим случајевима, о којима ће још бити речи, када везнички знак није довољан да уобличи и прецизира значење (овде временско) реченице у језику се спонтано јављају друга, ми кажемо — додатна средства, која — то смо већ видели — могу бити различна. Видели смо пре свега оно што је и од раније било познато, а наиме да је било какав спољни знак везе излишан јер је унутарња веза, па и тесна међусобна зависност реченица сама по себи јасна без икаквог спољног знака те зависности. У та, додатна језичка средства даље иде и стављање друге какве помоћне речи уз дотични везник, затим употреба

истог везника испред обеју реченица које везује, давање везнику другог места у реченици, његовим померањем с уобичајеног на неко друго место, с њеног почетка, рецимо, у положај иза првог дела њеног и, најзад, најчешће — акцентовање везника, односно партикуле, с каквим смо се упознали у два непосредно претходна става.

Најчешће се, свакако, с овим акцентовањем срећемо у временских реченица, увек у функцији њиховог означавања тренутка који непосредно претходи радњи главог глагола. И ово, само собом, говори о извесном њихову карактеру узвичности. Само наглашавање речи које су по природи својој неакцентоване чини их узвичним. И од акцентованих везничких знака временских реченица само они чије је несумњиво порекло друга која реч или било који њен облик, заменица или прилог (а такви су од досад прегледованих: *шћд*, *чћм* и *како*) — и овде, тј. под акцентима, остају везницима, док су они други, речце *а* и *ићк* (за ову последњу, као реч туђег, турског порекла нема се довољно осећања њене припадности врсти којој стварно припада, тј. прилозима, поготову не овде где није могла добити карактер реченица — временских — које везује с управним реченицама) мање и од тога, а више су узвици. Али су ипак неке врсте речи за уобличавање реченичне везе у којој су употребљени, опет по функцији — врста везника. Узвицима, уосталом, постају и неки везници који су, управо као везници, најуобичајенији спољни знаци везе одређених реченица, везник *или*, нпр., дисјунктивних реченица у примерима типа: *Ил' ћеш коња даћи на размену, ѝ л' ћемо га на силу оћейи*, где акцентовање везника настаје у афекту насталом у вези са садржином дотичних реченица, у којих ти спољни знаци везе не престају бити везницима.

Ако оставимо пострани и последњи и све везнике којих акцентовање захтева карактер реченичног акцента зависно-упитних, рецимо, допунских и поредбених реченица за изузетну неједнакост, — поред временских срећемо још и узрочне реченице с акцентавним везницима као спољним знацима њихове везе с реченицама од којих зависе. И то је један од њих, везник *док*, по пореклу прилог за време. И природно је што је у функцији везника добио првенствено временско значење спољног знака временских, дакле, реченица с управним. Он је, видели смо већ на којој основи, у исто време и спољни знак везе напоредних реченица супротног међусобног односа. А и у ових последњих је, као и у претходних, постао неакцентованом речју — правим везником. Он се у овим функцијама тако једино и јавља прво у временских реченица: *Цијело вријеме је ѝлакала док је наручивала* (Р. Маринковић, Руке, 83). — *И док вече не засћуди из ѝоћока*,

наизменице *йричају о ђаковању* (В. Петровић, Разговору никад краја). — *Ја ћу доћи к тебе док бабо буде друкчији* (М. Огризовић, Хасанагиница), па наравно и у функцији означавања супротног напоредног реченичног односа: *Док су ранији рефлексивни јесници били хладни, Ракић је у исто време и мисаон и шоао* (Ј. Скерлић, Историја новије српске књижевности, 265). — *Једна му је сџрана лица већ избријана, док му је друга љод са јуницом*. Иста ова реч је, међутим, када се употребљава као спољни знак узрочних реченица с управним, — редовно акцентована: *Нијеси је (срећу) никад ни имала, кћерце, дџк си се женско родила* (Д. Шимуновић, Мркодол, 63). — *Сигурно је овој двојници дозлогрдила сџуден дџк се дигоше* (Б. Ђопић, У свету лептирова и медведа, 114). итд.

Везник *шек*, који је у правој смислу то у супротних: *И није био однарођен шек (је био) јуки цесарски официр и милићарац* (К. Ш. Балски, Љубав лајтнанта Милића, 12); *На љредњем делу било је весло, љраво сџлаварко весло, шек краће и слабије* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 38) и посебно у искључних реченица: *Лейа мајка која сваког љуби, шек не свога сина и јединца* — Ђ. Јакшић, Дела VIII, 37; *Трио сам свакојаке муке, шек нишо ме млин није млио* — С. Вулетић, Људи, 50), где је, наравно, неакцентовано. У временских је, видели смо, више узвична речца за означавање једног тренутка непосредно иза којег настаје оно што се износи главном реченицом. А на сличан се начин акцентованим *шек*, као узвичном речцом, означава, не истина и овде тренутачност него неминовност последице која је у ономе што се износи главном реченицом и која ће свакако уследити иза узрока зависне реченице с овом речцом, као у примерима: *Чуће се бојим се и горијех сџвари шек немамо главе ни љамеши* (В. С. Караџић, VII, 121). — *Нећеш га ти видети наравно, шек не мојриш љажљивије и сл.*

Везник *јошишо* пак у функцији означавања везе узрочних реченица увек је без акцента: *Пошшо је вријеме било љректрасно, одредио је Сџипанчић да се велика обџиљска слава обави у његовом винограду* (Вј. Новак, Посљедњи Стипанчићи, 39). — *Чува оно мџшо и, јошшо је жив, не најушша своју дужност* (И. Секулић, Записи о моме народу). — *Пошшо је однијела са собом све своје хаљине и драгоцјености, у хошелу је иза ње остала јусшои* (И. Козарчанин, Сам човјек, 284). — *Пошшо о се друго нишша није могло очекивати, људи јошшајаше* (М. Палић, Свадба, 93).

И када се *йошѝо* употребљава као знак везе несумњиво временских реченица, оно се такође у изговору не наглашава, уколико је временски карактер зависне реченице с њим јасан сам по себи, као у примерима: *Пош ѝо вечерају, сѝану о свему разговарайѝи* (нар. прип.). — *Сѝари калуђер, ѝош ѝо се нече му досје ѝи и, настѝави умјереније* (М. Боговић, Стјефан, посљедњи босански краљ, 6). — *Пош ѝо и ска ѝи ѝуну здјелу, дигоше се и ѝођоше уз брдо* (П. Кочић, Цјелокупна дјела I, 334). Али, ако није довољно јасно да ли је зависна реченица временска или узрочна, какав случај имамо у примеру: *Виско је био оѝѝушѝен ѝош ѝо је његово мјес ѝо заузео Ма ѝи е Маграм*, где није јасно да ли се хтело рећи да је Виско отпуштен због тога што је Маграм заузео његово место или да је отпуштен иза заузимања његова места од стране Маграма, — онда ће у овоме другом случају, тј. када је реченица временска, *йошѝо* бити под акцентом.

Чињеница да *йошѝо*, у функцији везника узрочних реченица, никада није наглашено, а у временских се, како рекосмо, нарочито наглашава ако и без акцента по самоме смислу није одређен њихов семантички карактер, говори да је — и насупрот устаљеним схватањима према којима је *йошѝо* временски везник, који се употребљава и за везивање узрочних реченица с главнима (да овде и не говоримо о гледишту према коме реченице с тим везником и не могу бити узрочне)⁴¹ — ово првенствено спољни знак везе узрочних реченица. А будући да су ове увек с временском компонентом значења, није неразумљиво што је овај везник постао спољним језичким знаком и зависних реченица као одредаба времена које претходи ономе што се износи главном реченицом.

Исто се тако може рећи да су пре знаци везе узрочних реченица него временских и неакцентовано: *шѝо, чим* и *како*, у примерима какви су: *Мене бијаше сѝид ш ѝо му некад о сељацима рекох* (Д. Шимуновић), *Чим не мислиш као ѝандур, онда си завереник* (Д. Ђосић) и *Како су кише ѝадале и ѝреко дан, лѝишце су ѝушѝале из себе беле и сјајне магле* (Ј. Дучић), иако су прве две од ових речи првенствено знаци везе односних, а трећа начинских реченица, које такође могу бити односне,⁴² али односне које у себи садрже узрок онога што се казује њиховим главним реченицама, као и време наравно. Само чињеница што су они у узрочних реченица прави везници, тј. неакцентоване речи, а у временских су, акцентовани — упућује на то да је узрочна нијанса значења у њих претежнија од временске.

М. Сѝевановић

⁴¹ Prof. dr T. Maretić, *Gramatika i stilistika* 1931. Zagreb, str. 470. а исп. и чланак о томе питању објављен у загребачком *Језику* I, 3, стр. 91.

⁴² М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* II. *Синѝакса*, стр. 853.

R é s u m é

Mihailo Stevanović

LE CARACTÈRE SÉMATIQUE DES CONJONCTIONS EN SERBOCROATE

L'auteur traite du problème de la signification des conjonctions en serbocroate et aboutit aux conclusions suivantes:

1) Les conjonctions, bien que privées de leur propre signification, en que particules, n'ont dû avoir au début que les fonctions asseveratives et comme telles elles ont pu se trouver entre les propositions (ainsi qu'entre les autres unités linguistiques) en en obtenant le sens et, comme signes externes, en en soulignant les rapports mutuels.

2) Une conjonction (comme p.ex. *da*) a pu, dès le début, avoir plusieurs significations et relier les propositions de différents sens et même de différents rapports syntaxiques.

3) Une même conjonction peut, introduire les propositions bien différentes, p. ex. les temporelles, les causales, les conditionnelles, celles de manière (de comparaison), etc., ce qui dépend non du sens même de la proposition mais de ce qu'elle contient, des éléments ou des nuances impliqués par les autres types de propositions.

4) Il existe des cas où le caractère d'une proposition dépend de la façon dont on la considère; de là, une même conjonction peut représenter des significations tout à fait opposées (cf. Les valeurs des significations et copulative de la conjonction *a*).

5) On rencontre également les emplois inadéquats (associés à des signes additionnels), comme c'est p.ex. le cas avec la conjonction *pa(k)* employée au sens adversatif, ou bien avec la conjonction *i* (ce qui dépend de la place qu'occupent *pa(k)* et *i*).

6) L'accentuation des conjonctions (ou des mots conjonctifs) représente certainement un des plus fréquents signes additionnels: *à, tĕk, ěim, štò, kăko* en tant que marques externes de temps, de cause, etc. Dans ces cas, les vraies conjonctions maintiennent, malgré leur emploi presque exclamatif, la valeur de marque externe des propositions qu'elles introduisent.

7) Il faut, bien entendu, séparer de ces cas l'accentuation des conjonctions qui se produit conformément aux lois de la langue littéraire selon lesquelles, dans certains cas, l'accent de la syllabe initiale passe sur le mot qui préside (proclitique immédiat); ce phénomène apparaît le plus souvent dans les propositions exclusives, ainsi que dans les propositions qui englobent l'interrogation indirecte, etc., où l'accent porte sur la conjonction même.